УДК 93/94: 069(477-25) «18/19»

Лариса Федорова (м. Київ)

З ІСТОРІЇ МУЗЕЇВ КИЄВА XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

У статті розглядаються становлення і розвиток музейної мережі Києва, питання класифікації музеїв, охарактеризовано їх збірки і діяльність, специфіка і соціальні функції.

Ключові слова: *музей, музейна мережа, класифікація музеїв, рухомі пам'ятки, національне музейництво.*

У загальноєвропейському процесі національного та культурного піднесення відбувалось і становлення музеїв України. Досить яскраво ця тенденція позначилася на стані музейної справи в Києві, що відігравав роль загальнонаціонального культурного центру країни. Свідченням цього може слугувати хоча б той факт, що на сьогоднішній день вдалося знайти відомості щодо функціонування понад 20 музеїв різних типів і профілів.

Найбільш значущим діючим музейним осередком національного значення в підросійській Україні на початку XX ст. був Київський художньо-промисловий і науковий музей, відомий також як Київський музей старожитностей і мистецтв, або Київський міський музей. В умовах жорстокої цензури й пригноблення всього національного з боку російського уряду близько 20 років знадобилось українській громадськості, щоб створити музей, присвячений історії та культурі України.

Ініціатором заснування музею у 1880 року виступило Київське товариство грамотності[1]. У 1888 р. гурток київських учених і громадських діячів, до складу якого входили В. Антонович, Л. Бродський, О. Лашкевич, П. і Ф. Лебединцеви, О. Лазаревський, Н. і Ф. Терещенки, А. Прахов, Б. Пясецький, знову порушив клопотання про музей[2]. Аналізуючи причини ускладнень у його створенні, професор А. Прахов у «Пам'ятній записці» від 30 травня 1894 р. «Який музей потрібен і можливий у Києві» зауважував, що вони крилися «в боязні українофільства»: «Жодна поміркована людина, звісно, не візьме під сумнів міцність російської державної влади в цих краях, але політичний скандал завжди можливий і, отже, завжди можливо, що вища адміністрація буде змушена скасувати будь-який заклад, з яким тим чи іншим чином пов'язуватимуться антидержавні прагнення, як це було 14 років тому. Не слід давати навіть найменшого приводу, щоб пов'язати музей, що народжувався, з тенденціями, які з загальнодержавної точки зору завжди будуть недозволеними»[3].

Роботу з його розбудови здійснило Київське товариство старожитностей і мистецтв, яке виникло 1897 р. Комплектування колекцій музею йшло переважно завдяки діяльності та особистим внескам членів товариства, до складу якого входило майже 150 осіб. Серед них – учені, педагоги, краєзнавці В. Антонович, К. Болсуновський, М. Василенко, С. Голубєв, Л. Добровольський, Д. Дорошенко. В. Іконников, 1. Каманін, О. Левицький, І. Линниченко, А. Лобода, В. Ляскоронський, І. Огієнко, Г. Павлуцький, В. Перетц, М. Петров, Н. Полонська, Ф. Титов, В. Щербина, архітектори Г. Шлейфер, В. Ніколаєв, видавець В. Кульженко, підприємці-меценати В. Симиренко, Б. Ханенко, родини Терещенків, Бродських, Гудим-Левковичів та багато ін.[4]

У статуті товариства було зазначено, що воно ставить собі за мету здійснити «збирання пам'яток старовини і мистецтв як в інтересах науки, так і в видах розвитку естетичного нахилу і художньої освіти»[5]. Аналогічну мету було визначено пізніше і в статуті музею[6].

У 1899 р, в основному було закінчено спорудження будинку музею на вул. Олександрівській, 29 (нині М. Грушевського, 6). 1 серпня 1899 р. тут відкрилась археологічна виставка з розкопок археолога В. Хвойки, присвячена XI Всеросійському археологічному з'їзду, що проходив у Києві. Цей день прийнято вважати датою заснування музею. Проте офіційне його відкриття відбулося 30 грудня 1904 р.[7] Першою цінною колекцією музею стала археологічна збірка В. Хвойки (4 тис. од.), яку придбав для нього М. Терещенко. Музею було подаровано також колекції І. Линниченка, О. Бобринського, Є. Зносько-Боровського, Б. і В. Ханенків, М. Тарновсько-

го, О. Терещенка, С. Могилевцева та ін.[8]

Утримувався музей коштом міста, Товариства старожитностей і мистецтв, а також завдяки приватним пожертвуванням. У 1909 р, його було підпорядковано Міністерству торгівлі і промисловості[9]. Справами музею відав комітет, який до 1917 р. очолював Б. Ханенко – колекціонер-меценат, археолог, почесний член Імператорської Санкт-Петербурзької АМ (з 1910 р.).

Під назвою Київський художньо-промисловий і науковий музей фактично розбудовувався національний музей, як за змістом колекцій, так і за масштабами діяльності. Директор музею М. Біляшівський писав у 1918 р. про велику роль публічних музеїв України у збереженні культурної спадщини й розвитку національної свідомості та поширенні культури серед широких мас. Серед музеїв Наддніпрянщини вчений відзначив у цьому сенсі особливе місце Київського музею: «...з самого початку, не зважаючи на назви, які приймав музей, керувала одна думка, одна ідея: зв'язати музей з краєм, надати йому національні риси. Основа покладена, початок зроблено... мушу тільки ще раз зазначити, що працювати приходилося при дуже несприятливих обставинах. Тепер на черзі повести діло на нових, широких підставах – зробити з цього музею справжній національний музей цілої України, навіть більш – кілька національних музеїв (історичний, етнографічний, художній)...»[10].

Директор музею доклав величезних зусиль, щоб зібрати в музеї, вивчати і популяризувати пам'ятки українського мистецтва, насамперед народного, яке офіційна наука тоді не визнавала. Головну увагу зосередив на організації відділу народного мистецтва, твори якого поставив, за висловом Д. Щербаківського, «врівень з творами вищих клас»[11]. Відкрито про мету створити національний український музей, звісно, не говорилося, оскільки тоді мало хто визнавав мистецьку цінність речей селянського вжитку (вишивок, килимів, дерев'яних виробів, глиняного посуду та ін.). Неоціненною заслугою Д. Щербаківського і М. Біляшівського, як слушно зауважує дослідник життя та діяльності Д. Щербаківського В. Сидоренко, було те, що вони першими в українському мистецтвознавстві поцінували народні декоративні вироби як твори мистецтва, надавши багатьом з них статусу музейних пам'яток[12].

До роботи з комплектування збірок було залучено широке коло помічників – студентів, сільських й міських вчителів, лікарів, мирових суддів, поміщиків, священиків. Як свідчить Д. Щербаківський, коли транспорт з мистецькими речами приїздив до музею, подивитись їх приходили київські аматори, збирачі, колекціонери й чимало з них, захопившись красою українського мистецтва, кидало традиційне колекціонування творів європейського і російського мистецтва та починало збирати українські килими, скло, вишивки, метал, кераміку та інші речі[13].

У 1914 р. музей складався з таких відділів: 1) художньо-промислового, 2) художнього, 3) археологічного, 4) історичного, 5) нумізматичного, 6) етнографічного, 7) Старого Києва, 8) бібліотеки, 9) фотоархіву[14].

Якщо у 1907 р. збірка музею налічувала близько 20 тис. одиниць зберігання[15], у 1914 р. – 50 тис., то на початку 1920-х рр. – близько 100 тис.[16]

Основу археологічного відділу, що налічував понад 40 тис. предметів, складали матеріали з розкопок В. Хвойки та М. Біляшівського: Кирилівської палеолітичної стоянки, епохи неоліту, мідно-бронзової й античної діб, переселення народів, слов'ян, трипільської культури, київського акрополя давньоруського часу тощо[17]. Він був найбільшим в музеї за кількістю пам'яток, зосереджував матеріали, що характеризували життя населення Наддніпрянської України в різні епохи – від палеоліту до Київської Русі.

Етнографічний відділ у 1909 р. налічував близько 13 тис. одиниць зберігання, станом на 1910-і рр. було зібрано найповнішу і найбільшу в Україні збірку українського народного мистецтва з усіх регіонів, яка включала близько 30 тис. речей, зокрема чудові зразки дерев'яного різьблення, вишивок і художніх народних тканин – килими, плахти, запаски, пояси, різні типи одягу, головні убори, рушники, керамічні вироби, гутне скло, вироби із заліза, міді, срібла, глиняний посуд, ляльки, кахлі, прикраси, писанки, народні картинки, ікони тощо.

Художньо-промисловий відділ влаштовано 1904 року. Станом на 1909 р. мав у своїх колекціях 400 пам'яток, комплектувався виробами західноєвропейських, російських і українських підприємств. Найціннішими в історичному та мистецькому значенні були колекції виробів з найвідоміших українських

фабрик – Межигір'я, Волокитина (Миклашевського), Корця, Баранівки, Городниці. Музей першим почав комплектувати межигірські вироби, що врятувало їх від забуття й загибелі. З'явилася навіть своєрідна мода колекціонувати цей посуд[18].

Історичний відділ було засновано одночасно з музеєм придбанням великої колекції портретів з колишнього замку князів Вишневецьких на Волині. У збірці відділу було кілька тисяч зразків українського іконопису XVI–XIX ст., предметів церковного і хатнього вжитку, золотарства, народні малюнки, старовинний одяг, предмети побуту, зброя, тканини тощо. Особливу цінність мало зібрання портретів: родових, української старшини, духівництва, міщанства, а також колекція українського гаптування. В 1909 р. відділ налічував понад 600 пам'яток.

Художнє зібрання складалося з українського малярства XVII–XIX ст. та новітнього українського та російського живопису, скульптури і гравюри. В ньому було представлено твори В. Боровиковського, М. Бурачека, М. Врубеля, М. Ге, І. Крамського, В. і Ф. Кричевських, Д. Левицького, Г. Лукомського А. Маневича, О. Мурашка, Г. Нарбута, М. Пимоненка, І. Рєпіна, О. Рокачевського, І. Сошенка, М. Сажина, С. Світославського, Т. Шевченка, В. Штернберга та інших митців [19].

Нумізматичний відділ з підвідділом сфрагістики у 1910 р. налічував понад 3 тис. монет, медалей і печаток різних держав і епох, у т. ч. великі колекції римських, босфорських, російських монет. Особливу частину складали монетні скарби, переважно з Наддніпрянщини[20].

У 1912 р. при музеї було створено комісію з метою організації відділу «Старий Київ», завдяки діяльності якої вже наприкінці року відкрилась експозиція. Вона давала змогу прослідкувати еволюцію міста впродовж XVII–XIX ст., життя і побут його мешканців[21]. Цінне зібрання рукописів і стародруків, переважно місцевих, мала і музейна бібліотека.

Музей активно популяризував українську культуру. У 1906 р. тут було влаштовано першу виставку творів прикладного мистецтва і кустарних виробів, на якій експонувалося близько 6 тис. предметів із різних регіонів України (у тому числі і західних) – зразків народної творчості[22]. Виставка стала знаменною подією в культурному житті України. Газета «Свобода і право» детально описала представлені матеріали, відзначивши, що вони слугують «характеристикою творчості цього так багато обдарованого народу»[23]. «Громадська думка» вважала, що назва виставки не відповідає її змістові і характерові. «Насправжки вистава щиро українська, бо зібрана вона цілком на території України і складається із виробів українського люду»[24], тому газета оцінила експозицію як етнографічну, а не кустарну.

У 1910 р. музей влаштував виставку старовинних тканин і гаптування, переважно XVIII ст.[25]; у 1911 р. – першу в Києві виставку художніх творів Т. Шевченка (до 50-річчя від дня смерті), на основі якої передбачалося створити окремий відділ[26]; виставку зразків старовинного гаптування, тканин, народної художньої творчості Південно-Західного краю; 1912 р. спільно з Російським історичним музеєм створено виставку гаптування в Москві; 1913 р. – другу виставку гаптування в Москві. У 1915 р. у Києві експонувалась виставка галицьких ікон XV–XVII ст., зібраних призваним на війну Д. Щербаківським у Східній Галичині[27]; 1917 р. – виставка «Народне мистецтво Буковини і Галичини»[28]. Майже щороку в музеї відбувалися виставки Товариств художників-передвижників, українських митців. Наприклад, у 1910 р. організовано виставки М. Врубеля і Г. Лукомського[29].

У 1910-х роках Київський музей старожитностей і мистецтв набув значення провідного на всіх українських землях, а його співробітники доклали чимало зусиль для заснування і розбудову інших музеїв. За часів Української революції 1917–1920 рр. музей планувалося перетворити на національний[30]. З встановленням радянської влади він перейшов у власність держави, з часом музейні колекції було розподілено. Вони складають основу сучасних Національного музею історії України, Національного художнього музею України, Національного музею українського народного декоративного мистецтва.

Загальноукраїнським національним мав стати і музей Українського наукового товариства в Києві (УНТ), заснованого 1906 р. Очолюване М. Грушевським, воно відіграло величезну роль у розвитку українознавства, об'єднанні українських науково-культурних сил. У статуті УНТ зафіксовано його право на створення музеїв, наукових кабінетів та

бібліотеки[31].

У перші ж роки його існування було поставлено за мету відкриття музею, зібрання якого мали комплектувати всі три секції товариства – історична, філологічна і математично-природнича. Справу організації музею було покладено на М. Біляшівського. Йому доручили скласти відозву до громадянства про те, які саме речі необхідні для українського музею, збирати етнографічні, рукописні, археологічні, археографічні матеріали та «силуватися їх видавати»[32]. Д. Дорошенко писав, що від початку діяльності при УНТ було закладено основи «українського національного музею»[33].

Збірки музею містилися спочатку в помешканні товариства на сучасній вул. Ярославів Вал, 36, і використовувалися лише в наукових цілях. У 1919 р. їх було переведено в подарований В. Симиренком будинок на вул. Трьохсвятительській, 23 (нині вул. Десятинна, 9), де почалася робота із систематизації, опису і розташування їх за відділами: передісторії, антропології та етнографії, геологічним, ботанічним, зоологічним, діячів культури, мистецтва, архівним[34].

Станом на 1919 р. найкраще було впорядковано відділи старовинного мистецтва та українських діячів. За природничий відділ відповідав Л. Чикаленко, але в зв'язку з його від'їздом з Києва робота припинилась і більшість матеріалів, наприклад, колекція Ф. Вовка, залишалася не розпакованою. По цьому відділу робота велася в напрямкові передісторії, антропології та етнографії. Багато матеріалів з геології, зоології та ботаніки ще не перевезли до музею. Загальне керівництво справами музею лежало до тих пір на консерваторові А. Носові, частково – на Мешканій комісії товариства (через приміщення). У кінці вересня 1919 р. А. Носів виїхав з Києва, керівництво музеєм тимчасово було покладено на О. Янату.

Збереглось його звернення до Ради товариства, в якому вчений висловив свою думку про стан і завдання музею. Перспективи музею він вбачав у перетворенні його на крайовий – центральний в Україні: «Музей Товариства, якщо він зуміє дійсно зрозуміти свої загальнонаціональні завдання та виконати їх, – стане національним – народним в широкому розумінні, не кажучи вже про те чисто наукове значення, яке він вже має, і яке тоді матиме»[35].

На початку 1920 р. музей складався з семи відділів: 1) діячів України, 2) мистецтв, 3) передісторії, антропології та етнографії, 4) архівний, 5) геологічний, 6) ботанічний, 7) зоологічний. Було розгорнуто експозицію, присвячену старовинному мистецтву та українським діячам[36].

1921 р. було створено церковний відділ, який формувався виключно з пам'яток української церковної старовини та мистецтва. З часом планувалося перетворити його на окремий Музей церковних старожитностей України загальнонаціонального масштабу. У травні 1921 р. Рада музею звернулася до Київської губернської церковної ради, соборів Святої Софії та св. Миколи, церков святих Кирила, Андрія Первозванного, Петра і Павла, Іллі з проханням передати до цього відділу ті мистецько-історичні речі, які вийшли з церковного вжитку або можуть бути замінені новими[37].

Після ліквідації УНТ у 1921 р. колекції його музею лягли в основу кількох музеїв ВУАН та Всеукраїнського музейного містечка у Києво-Печерській лаврі.

Закладом історичного профілю був Воєнно-історичний музей Київського відділу Імператорського Російського воєнно-історичного товариства (далі – ІРВІТ), який було відкрито 28 грудня 1910 р. у перебудованому підвальному приміщенні Міського музею[38]. Тут було зібрано різні предмети, що мали відношення до військової справи. Значення цього закладу в музейній системі Києва і України в цілому великою мірою зумовлювалося тим, що в умовах настороженого ставлення до будь-яких національних виявів він розбудовувався як музей, спрямований на висвітлення розвитку військової справи саме на українських землях. Про це свідчить і змістовно-тематична структура музею, яка мала відбивати такі періоди: 1. Епоха кам'яного віку. 2. Епоха металів – до початків Руської землі. 3. Княжий – до навали Батия. 4. Татарсько-Литовський. 5. Польсько-Литовський. 6. Козачо-Гетьманський. 7. Царський – до Петра. 8. Петровський (в ньому особливо виділялася Полтавська битва). 9. Від Петра до Катерини II. 10. Від Павла до створення Київського військового округу. 11. Київський військовий округ. 12. Відділ Київського воєнно-історичного товариства. 13. Загальний відділ. До складу останнього входили матеріали інших країн[39].

Початок музею було покладено дарами графа О. Бобринського (скіфська зброя та озброєння з його розкопок курганів у Київській, Полтавській, Чернігівській губерніях та пізніші матеріали); М. Бакуніна (медалі); С. Бодилевського (нумізматика); К. Болсуновського (меморіальний комплекс полковника К. Болсуновського); О. фон Ротта (російська зброя, озброєння, обмундирування, колекція портретів і малюнків військових форм миколаївських часів), матеріалами розкопок В. Хвойки у Білгородці, які проводились коштом товариства. Значну кількість вогнепальної і холодної зброї передав Київський артилерійський склад. Таким чином, колекції музею складалися із зброї, озброєння, обмундирування, форменого одягу, нагород, знаків, прапорів, регалій, нумізматики, меморіальних комплексів та ін.

Справами музею відала музейна комісія товариства на чолі з начальником штабу КВО генерал-лейтенантом В. Драгомировим. Хранителем музею був полковник С. Крейтон – ад'ютант Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора. У розбудові і діяльності музею взяли участь відомі вчені – В. Завитневич, В. Іконников, Ю. Кулаковський, В. Ляскоронський, В. Хвойка; військові Д. Меньшов, Б. Стеллецький, Ф. Трепов; меценати – С. Могилевцев, Б. Ханенко та ін.[40] У квітні 1917 – червні 1918 р. колекції музею містилися в Царському (Маріїнському) палаці, де частина з них загинула або була розкрадена[41]. Рештки у радянський час розподілено між різними установами культури.

Музей Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, заснований у 1913 р., формувався переважно археологічними пам'ятками. За сучасною профільною класифікацією він належав до групи історичних музеїв[42]. Розташовувався в приміщенні Педагогічного музею на вул. Володимирській, 57[43].

З 1912 р. члени товариства проводили систематичні спостереження за земляними роботами в Києві під час будівництва, планування вулиць та прокладання водогонів і всі знайдені предмети, які мали історичну цінність, передавали до музею. Організатором і хранителем музею був О. Ертель[44]. Матеріали його розкопок у Києві та на околицях міста (Звіринці, Китаєві, Кирилівських висотах, Виті-Литовській, Пронівщині) складали основну частину музейних колекцій.

У зібранні музею було представлено матеріали доісторичного і давньоруського періодів, а також пізнього середньовіччя: кераміка, знаряддя праці, культові предмети, прикраси, предмети побуту, ювелірні вироби, зброя, мозаїка, скло, пряслиця, кахлі, монети, портрети діячів Південно-Західного краю тощо. Серед них були предмети високої художньої та історичної цінності. Наприклад, у 1914 р. надійшов скарб великокнязівської доби, знайдений у садибі № 14 на вул. Трьохсвятительській. Він складався з пари золотих колтів, 8 золотих сережок київського типу, срібного витого браслета. Усі матеріали, представлені в експозиції, супроводжувалися текстівками із зазначенням місця і часу знаходження їх, а також щоденниками, планами, кресленнями проведених досліджень[45].

1915 р., у зв'язку з початком Першої світової війни колекції музею було перенесено на квартири членів товариства, 1920 р. передано Українському науковому товариству у Києві[46].

Цінні колекції пам'яток зберігались і в церковних музеях Києва. Провідне місце серед них займав Церковно-археологічний музей при Київській духовній академії, заснований 1872 р. з ініціативи Церковно-археологічного товариства – перший такого типу музей у Російській імперії. Він по праву вважався однією з найавторитетніших у науковому плані музейних установ країни. Одночасно музей виконував і навчальні функції. В його проекті було зафіксовано, що музей створюється «з метою збереження церковних старожитностей та більш твердого й ґрунтовного вивчення церковної археології»[47].

Збірка музею була багатоаспектною, містила матеріали з багатьох країн світу, що відображали християнські і дохристиянські вірування та мистецтва. В експозиції, розміщеній у старому академічному корпусі, у кінці XIX ст. було представлено понад 21 тис. пам'яток[48]. Станом на 1915 р. зібрання музею налічувало понад 48 тис. предметів (не враховуючи рукописів і книжок)[49] Серед них – колекція ікон різних країн і шкіл; археологічні знахідки з Єгипту, Греції, причорноморських грецьких колоній; скіфські і сарматські предмети; старожитності доби кам'яного, залізного, бронзового віків з різних губерній Росії; давньоруські знахідки; предмети язичницького культу тощо. Значну ча-

стину колекцій становили культові предмети високої художньої та історичної цінності, портрети церковних діячів, стародруки, акти, грамоти і рескрипти Київської духовної академії. До музею надходили і цінні меморіальні предмети. Так, у 1904 р. із Олександро-Невської церкви було передано подаровані у свій час Петром (Могилою) церкві Спаса на Берестові напрестольний хрест, срібну чашу, Євангеліє з написами дарувальника, ризу та єпитрахиль.

Систематизація зібрання музею не відрізнялася чіткою класифікацією предметів, застосовувалися і предметний, і тематичний принципи, і формування колекцій за фондоутворювачами.

Визначальну роль у розбудові та діяльності музею відіграв літературознавець, професор Київської духовної академії, член-кореспондент Імператорської Санкт-Петербурзької АН (з 1916 р.), академік УАН (з 1918 р.) М. Петров, який завідував музеєм з 1878 р. до 1920 р. і, маючи лише одного помічника, виконував роботу з прийому, атрибуції, систематизації та популяризації його колекцій, побудові експозиції тощо[50]. Особливо слід відзначити його науково-видавничу діяльність, завдяки чому колекції музею вводились до широкого наукового і суспільного обігу.

За кількістю, цінністю та різноманітністю музейних предметів збірка Церковно-археологічного музею вважалась однією з найкращих в Європі і кращою в Російській імперії. За його прикладом було покладено початок церковно-археологічному музейництву в Російській імперії, зокрема засновано аналогічні музеї при Санкт-Петербурзькій та Московській духовних академіях, єпархіальні та інші музеї[51]. Музей був єдиним у країні закладом церковно-історичного профілю, який комплектував пам'ятки з території всієї України. Музей спочатку був загальнодоступним міським, але у 1910-х роках його закрили для публічного огляду. У 1920-х рр. музейні збірки розподілено поміж різними науковими і культурними закладами[52].

На початку XX ст. ризницю Свято-Успенської Києво-Печерської лаври було відкрито для широкого відвідування як музей. Тут були представлені Євангелія XVI–XIX ст., напрестольні посудини, хрести, дарохранильниці, панікадила, лампади, велика кількість митр і церковного вбрання, ікони, килими, панагії, орденські хрести, коштовне каміння, браслети, персні, сережки, зокрема подарунки гетьманів І. Мазепи, І. Самойловича, російських царів; меморіальні речі митрополита Петра (Могили), шитво XVI–XVIII ст. та багато інших цінних рухомих пам'яток релігійного та церковного життя[53].

Слід зазначити, що обмежити кількість церковних музеїв наведеними прикладами було б неправомірно. Відомо, що всі великі соборні храми і монастирі мали свої багатющі ризниці і бібліотеки, які містили матеріали музейного значення. Так, описи колекцій Софійського кафедрального собору, зроблені Є. Болховітіновим і П. Лебединцевим на початку і в кінці XIX ст., дають змогу зробити висновок, що вони мали музейний характер. По-перше, через свою значну наукову, історичну й художню цінність. Тут зберігалися ікони (найдавніша – X ст.); Євангелія XVII–XVIII ст.; церковні посудини, у т. ч. подаровані російськими царями та імператорами; хрести, зокрема, митрополитів Київських Йосипа (Тукальського), Тимофія (Щербацького); панагії митрополитів Рафаїла (Заборовського), Арсенія (Могилянського), Гедеона (Святополка-Четвертинського) та ін.; саккоси, подаровані Київським митрополитам гетьманом І. Мазепою, російськими царями; омофори; архієрейські посохи; портрети Київських митрополитів.

Величезну цінність становила бібліотека Софійського собору, сформована із книжок, які надійшли за заповітами Київських митрополитів Варлаама (Ясинського), Тимофія (Щербацького), Самуїла (Миславського) й цінної колекції Євгенія (Болхо-вітінова). Зібрання містило Острозьку Біблію 1581 р.; Апостол 1574 р.; Служебник Стрятинський 1604 р.; книгу власних записів Петра (Могили), рукописи, починаючи з XVII ст.; видання з автографами; збірку старовинних антимінсів, починаючи з XV ст.; колекцію документів, серед яких були височайші рескрипти на ім'я митрополитів Київських; грамоти Іова (Борецького) із запрошенням на Київський собор 1629 р. і гетьмана Б. Хмельницького до патріарха Никона 1657 р. та ін.

У самому соборі, крім чудотворних ікон у центральній наві на стінах стовпів, що підтримують головну баню, висіли чотири турецькі прапори і ключ, взяті під час штурму фортеці Силістрії у 1829 р.[54]

Другою ознакою музейності цього зібрання

є те, що всі його пам'ятки було обліковано, описано, виявлено меморіальну цінність і систематизовано. Крім того, воно було доступним для відвідування, хоча і для обмеженого кола осіб.

У Центральному державному історичному архіві в Києві збереглися документи, які свідчать, що більшість монастирів і храмів міста мала зібрання справжнього музейного значення[55]. У період Української революції 1917–1920 рр. національні уряди гідно оцінювали значення цих збірок. 1919 р. у Києві були засновані музеї, що збереглися і в перші роки радянської влади. В їх числі: музеї Києво-Печерської лаври та її монастирів, собору Святої Софії, Свято - Михайлівського Золотоверхого, Видубицького, Флорівського, Братського Богоявленського монастирів, а також 25 церков[56].

Значну групу київських музеїв XIX – початку XX ст. становили навчальні музеї, різні за профілем, але створювані з однією метою – допомагати процесу викладання в навчальних закладах усіх рівнів. Формування їх, як і всієї музейної мережі міста, значною мірою пов'язане із відкриттям Університету св. Володимира у 1834 р. Уже 1836 р. при ньому було засновано Музей київських старожитностей, першим завідувачем якого став археолог К. Лохвицький. Основу зібрання музею складали археологічні знахідки давньоруської доби на території історичної частини міста, яку він досліджував, починаючи з 1824 р.

Воно містило зразки будівельних матеріалів – цеглу, мармур, граніт, полив'яні кахлі, голосники, листове золото і свинець, цвяхи; фрагменти мозаїк і фресок; глиняний посуд; речі церковного вжитку – хрести, фрагменти панікадила, дзвони, кам'яні форми для виготовлення проспор; ювелірні вироби; кінську збрую; залишки шкіри і т. ін. Були передані музею і матеріали пізнішого періоду.

З 1836 р. музей перебував у віданні Тимчасового комітету для дослідження старожитностей у Києві. 1842 р. він прибрав назву Музей мистецтв і старожитностей, проте, не став загальнодоступним міським, слугував лише науковим і навчальним цілям. Після скасування комітету в 1845 р. його було підпорядковано Тимчасовій комісії для розгляду давніх актів[57]. Зібрання музею поступово збільшувалося завдяки надходженням з інших установ, пожертвам приватних осіб. Так, київський губернатор І. Фундуклей подарував власну колекцію, яка складалася з 537 археологічних знахідок із Київської губернії. Велику частину поповнень становили матеріали археологічних досліджень, що провадили в Київській губернії і Києві, Волинській і Подільській губерніях, в Ольвії і на Кавказі викладачі університету А. Ставровський (1838–1854 рр. – завідувач музею), Я. Волошинський (1854–1865 рр. – завідувач музею), М. Іванишев та ін.

У 1873 р. Рада університету поділила музей на дві установи: Музей старожитностей і Музей красних мистецтв. Особливу роль у розвитку Музею старожитностей відіграв професор В. Антонович, який завідував ним у 1873–1901 рр. Він прагнув сформувати збірку археологічних пам'яток з усієї України, яка б охоплювала всі доісторичні та ранньоісторичні культури на її території. Якщо у 1837 р. зібрання музею нараховувало 150 одиниць зберігання, то у 1898 р. В. Антонович зареєстрував у каталогах 6062 речові пам'ятки, 583 книжки та 429 карт, планів і малюнків, пов'язаних із розкопками. Матеріали музею він використовував при читанні курсу лекцій з археології, зробив їх доступними для фахівців у галузі археології. Значну кількість музейних предметів, було інвентаризовано і опубліковано, вони стали джерелом численних досліджень, зокрема праць і статей самого В. Антоновича[58]. Завдяки цьому археологічний музей університету набув значення не лише навчального, а й значного наукового осередку.

Музей красних мистецтв, виділений у самостійну установу у зв'язку з відкриттям кафедри теорії та історії мистецтва, виник 1834 р. Його зібрання містило зліпки з відомих і типових творів скульптури, картини, гравюри, ілюстровані видання і атласи, пов'язані з історією світового мистецтва; збірку архітектурних моделей, інструментів, будівельного приладдя, пристосувань для рисувальної школи. Музей мав винятково навчальне значення, в його зібранні майже не було цінних пам'яток мистецтва[59].

Мінц-кабінет університету, створений 1838 р. на основі нумізматичної збірки (23 тис. монет і медалей) Кременецького ліцею і Віленського університету, вважався кращим у Росії за обсягом і науковою цінністю зібрання. Майже відразу він набув значення відомого наукового осередку, що провадив атрибуцію всіх нумізматичних знахідок на

території України. Тільки в 1842 – 1852 рр. в ньому було розглянуто і описано 50 нових скарбів і придбано 568 монет. Лише певну кількість з них Мінц-кабінет мав можливість відібрати для свого зібрання, тому що всі дорогоцінні знахідки відправляли Імператорській археологічній комісії у Санкт-Петербург.

Значну роль у функціонуванні кабінету відігравали його завідувачі: О. Красовський (1845–1852 рр.), Я. Волошинський (1850–1865 рр.), К. Страшкевич (1865 –1868 рр.) й особливо В. Антонович (1872–1906 рр.), який очолював обидва музеї (археологічний і Мінц-кабінет), що до 1873 р. були об'єднані в одному закладі. Хранителі музею не лише робили експертизу, комплектували і описували музейні колекції, а й доклали чимало зусиль для вивчення і введення їх до наукового обігу. В. Антонович, наприклад, видав у 1906 р. «Описание монет и медалей, хранящихся в нумизматическом музее Университета св. Владимира».

У 1906 р. зібрання музею нараховувало вже близько 60 тис. одиниць зберігання, впорядкованих за колекціями. Під час Першої світової війни та евакуації музеїв Києва постраждало і зібрання мінц-кабінету, оскільки його колекції було перемішано і тим самим порушено наукову систематизацію, що здійснювалася на основі копітких атрибуційних досліджень.

Мінц-кабінет можна вважати і першим загальнодоступним музеєм Києва. У середині XIX ст. його було відчинено для відвідування щочетверга. Проте вже на початку XX ст. доступ в університетські музеї був можливий лише з дозволу деканів відповідних факультетів або професорів, які завідували ними[60].

Колекції навчального призначення формували ще два університетські музеї – мінералогічний і зоологічний кабінети, початок яким також було покладено заснуванням навчального закладу. Вони поповнювали свої збірки в міру можливості матеріалами з усіх країн світу[61]. У радянський час їх було передано кільком науковим і культурним закладам міста.

Навчальний характер мав також Археологічний музей Вищих жіночих курсів, заснований 1913 р. з ініціативи приват-доцента В. Данилевича на допомогу викладанню курсу давньоруських старожитностей слухачкам історико-філологічного відділення. Спочатку музей розташовувався на сучасній вул. Б. Хмельницького, 51, з 1914 р. – у будинку курсів на вул. О. Гончара, 55-а.

Зібрання музею формувалося майже виключно завдяки пожертвуванням. Найціннішими були археологічні колекції В. Хвойки (242 од.) і Б. Козловського (407 од.). Збірку нумізматики започаткували К. Болсуновський і А. Сонні. Музей мав такі відділи: доісторичні старожитності; історичні старожитності; історико-етнографічна колекція; нумізматика; зразки флори, фауни і ґрунтів, знайдені під час археологічних досліджень; фотографії, малюнки, креслення, плани; бібліотека (археологічна і нумізматична). Археологічна збірка складалася переважно з пам'яток Південно-Західного краю. Музей розпочав випуск своїх збірників, де публікував звіти про діяльність, опис колекцій, а також дослідження слухачок з археології і нумізматики. При курсах діяли також кабінет мистецтв і музей товарознавства економічно-комерційного відділення[62].

Водночас із відкриттям восени 1906 р. Комерційного інституту (тепер бульв. Т. Шевченка, 22–24) виникла ідея створення при ньому Музею товарознавства, підготовку якого було розпочато з 1907 р. Засновники вважали музей науковим закладом, що має за мету наочне ознайомлення студентів із сучасним станом торгівлі і промисловості Південно-Західного краю, Росії та інших держав. Музей надавав торгово-промисловцям право виставляти вироби фабрик і заводів (за умови передання їх музею) та використовувати його матеріали. Початок музейному зібранню поклали колекція хлібних злаків, пожертвувана М. Терещенком; матеріали, зібрані під час експедицій до мануфактурних районів; колекції ткацьких, гончарних, кошикових і дерев'яних виробів, передані Полтавським губернським земством. У кінці 1909 р. в музеї зберігалося 4 тис. предметів з різних галузей промисловості, що давало змогу відтворити процес виробництва кожного продукту від сирого матеріалу до готового зразка. Збиралися також історичні відомості про фабрики, заводи, машини; моделі, фотографії, прилади для аналізу товарів, пакувальні матеріали, прейскуранти, плакати й ін.

У 1911 р. музей було відкрито для загального відвідування (щоденно і безкоштовно). Він складався з восьми експозиційних зал,

восьми кабінетів і кількох лабораторій. В експозиції матеріал було розміщено за систематичним принципом в окремих вітринах, із зазначенням імені жертвувателя. У 1910 р. збірка музею містила 7 тис. предметів і мала такий поділ: 1. Паливо. 2. Будівельні матеріали. 3. Освітлювальні і мастильні матеріали. 4. Мануфактурні, валяні товари, волокнисті речовини. 5. Папір і паперові товари. 6. Шкіряні, волосяні та хутряні товари. 7. Скляні та керамічні товари. 8. Металеві товари. 9. Дерево та його утилізація. 10. Москательні та хімічні товари. 11. Землеудобрювальні тюки. 12. Продукти харчування. 13. Смакові та наркотичні речовини. 14. Колоніальні товари. 15. Пакувальний матеріал. 16. Кустарні вироби.

При музеї діяли також соціальний, геологічний, залізничний, фізичний, біологічний, страховий, статистичний, земсько-міський кабінети. Завідував музеєм відомий агроном, професор П. Сльозкін, соціальним кабінетом – економіст, статистик, економ-географ, академік УАН (з 1919 р.) К. Воблий, страховим – математик, академік УАН (з 1920 р.) Д. Граве, статистичним – етнограф, фольклорист, статистик О. Русов.

Музей слугував потребам навчального процесу, його співробітники організовували за участю студентів збиральницькі експедиції в губернії та за кордон, надавали консультації й довідки, проводили екскурсії. 1920 р. його було перетворено на Київський центральний кооперативний музей[63].

Наявність відомостей про існування навчальних музеїв при комерційному училищі, жіночих курсах А. Жекуліної тощо дає можливість припустити, що майже всі спеціальні навчальні заклади мали подібного призначення музеї або колекції.

У Києві функціонувала також група педагогічних музеїв. Зазначені музеї відкривало та утримувало Міністерство народної освіти. Коли у 1900 р. розглядалося питання про створення педагогічного музею при Київському навчальному окрузі, воно аргументувалось актуальністю теоретичних проблем виховання і навчання у зв'язку із відкриттям нових навчальних закладів, прагненням покращити класичну освіту в середніх школах, а також необхідністю вивчення міжнародного досвіду[64].

Педагогічний музей відкрито 5 жовтня 1902 р. у найманому приміщенні на вул. Фундуклеївській, 51. 28 серпня 1911 р. відбулося урочисте відкриття музею в спеціально побудованому коштом підприємця і мецената С. Могилевцева будинку по вул. Володимирській, 57. Директорами музею в різний час були відомі педагоги і вчені: О. Музиченко (1912–1913 рр.), М. Стороженко (1913 р.), С. Слесаревський (1915 р.), В. Науменко (1917 р.), О. Грушевський (1917–1918 рр.), Л. Добровольський (1918–1919 рр.).

Перші його колекції склали експонати Київського навчального округу з Паризької всесвітньої педагогічної виставки 1900 р., пам'ятки, що були пожертвувані іноземними учасниками цієї виставки або придбані у них, а також багата географічна збірка учителя Першої гімназії М. Черкунова. Поповнювався музей і за рахунок надходжень з місць учнівських робіт, праць учителів з педагогіки, програм, фотографій тощо.

Музейне зібрання складалося з трьох відділів: 1. Колекція наочних приладь, які використовувались у нижчих, середніх і промислових навчальних закладах, а також предмети, що стосуються шкільної архітектури, гігієни і фізичного виховання. 2. Збірка підручників і посібників російською та іноземними мовами, як сучасних, так і тих, що вже вийшли з ужитку. 3. Спеціальна бібліотека з історії освіти і школи, шкільної статистики, педагогіки і методики. Крім експозиції, при музеї було влаштовано кабінети наочного приладдя. Музей набув значення важливого осередку поширення педагогічних знань. Тут було організовано публічні лекції відомих учених з різних галузей науки; недільні читання; заняття учнів; демонстрації кращого наочного приладдя; літні курси для народних учителів; концерти, у т. ч. у виконанні учнів київських навчальних закладів; відкрито читальню. Вхід і користування матеріалами музею були безкоштовними[65].

Важливо відзначити, що матеріали цього музею документували історію освіти та педагогічної думки в Україні впродовж усього її історичного минулого. Збірка комплектувалася з усіх регіонів країни, а розвиток педагогіки розглядався в європейському контексті.

До групи педагогічних музеїв належав також музей і склад наочних посібників І. Василенка (представника фірми «Гросман і Кнебель»), розташований на вул. Володимирсь-

кій, 53. Цей заклад поповнювався новими російськими і зарубіжними посібниками, картинами, таблицями, картами, глобусами, альбомами тощо. Він надсилав на замовлення посібники із Закону Божого, географії, історії, анатомії, зоології, ботаніки, мінералогії, геології, астрономії, технології, ручної праці, математики, фізики, малювання, сільського господарства, стереоскопії й інші для шкіл усіх типів; пропонував для придбання повне обладнання шкільних губернських, повітових, міських і спеціальних музеїв всіляким наочним приладдям[66].

Аналогічним йому був музей і склад підручників і книжок при Лук'янівському народному будинку опікунства про народну тверезість (вул. Дегтерьовська, 5)[67]. Відомо також, що в 1911 р. за сприяння комітету Київського відділення Товариства поширення освіти серед євреїв було засновано Педагогічний музей наочних посібників для потреб київських єврейських хедерів і громадських шкіл[68].

До музейної мережі міста належала і група просвітницьких музеїв. Вони формували зібрання, в яких накопичувалося чимало цінних пам'яток. Найбільш значущим з них був музей Київського товариства грамотності, створеного 1882 р. з метою «поширення грамотності і релігійно-моральної просвіти в народі»[69]. У 1899 р. при ньому почав діяти Пересувний музей навчальних посібників, в якому 1909 р. нараховувалося 1560 назв і 10506 примірників видань[70]. Він містився в приміщенні Троїцького народного будинку, спорудженому 1902 р. (нині вул. Червоноармійська, 53). У «Положенні про музей» його мету було визначено таким чином: «...постачати міським і сільським школам, а також приватним особам для тимчасового користування наочні посібники, історичні й природничо-історичні колекції та картини для проекційного ліхтаря. З розвитком музею в його завдання має також увійти складання колекцій з різних галузей знань і роз'яснення цих колекцій»[71].

Справами Товариства керувала рада на чолі з директором приватної гімназії, громадсько-політичним діячем В. Науменком. На початку XX ст. музейну комісію Товариства очолював М. Біляшівський. Кошти на утримання музею надходили від спектаклів, концертів, літературних вечорів, а також плати за користування його майном. Він видавав посібники, навчальні колекції недільним, приватним, полковим, професійним школам, міським училищам, денним притулкам, інститутам, приватним особам, у т. ч. іногороднім. У музеї комплектувалися відділи археології й історії, географії, зоології, ботаніки, математики, фізики, мінералогії, кристалографії, анатомії та фізіології, проекційних ліхтарів[72]. Проте постійної експозиції створено не було через те, що діяльність Товариства у 1908 р. була заборонена.

Київський комітет Товариства тверезості очолював психіатр, професор університету І. Сікорський. 1902 р. воно влаштувало при Лук'янівському народному будинку чайну, яка виконувала і функції своєрідної музейної експозиції. У ній експонувалися малюнки, які висвітлювали історію алкоголізму та його шкідливість, таблиці з корисними порадами щодо здорового способу життя. Тут постійно репрезентувалися матеріали, пов'язані з сільським господарством, народними ремеслами і заняттями бджільництвом, шовківництвом, садівництвом, городництвом, раціональним землеробством, поліпшенням породи домашніх тварин тощо. Було створено майстерню для вироблення бджільницького начиння. У музеї-чайній відбувалися лекції та читання з роз'ясненням експонатів, а також концерти духовної музики[73].

Мали свої музеї і природничі товариства – Київський відділ Імператорського товариства правильного полювання (заснований 1888 р.), музей якого містився на вул. Хрещатик, 25 (згорів у 1910-х рр.)[74]; і Київське товариство любителів природи (у 1910-х рр.; вул. Володимирська, 51; бджільницький відділ – у Троїцькому народному будинку)[75].

Своєрідним художнім музеєм стала панорама «Голгофа» на Володимирській гірці, відкрита 1902 р. Вона була виконана австрійськими художниками Й. Крюгером і К. Фрошем за участю киян – художника С. Фабіанського і архітектора В. Римського-Корсакова для Віденської виставки 1892 р.[76]

Велику роль у збереженні історико-культурної спадщини, безумовно, відігравали приватні музеї. Крім музеїв старожитностей В. Хвойки (вул. Ігорівська, 9), географічного М. Черкунова (бульв. Бібіковський, 13; тепер бульв. Т. Шевченка), слід відзначити ще Музей історичних, художніх і археологічних старожитностей Й. Хайновського (вул. Безаківська, 10, нині вул. Комінтерну), цінність якого

полягала у тому, що він містив переважно місцеві матеріали, зокрема деякі унікальні слов'янські, давньоруські, козацькі пам'ятки, чималу кількість меморіальних предметів[77]. Відомі також надзвичайно цінні приватні мистецькі збірки родини Терещенків, Ханенків, О. Гансена та інших київських колекціонерів, які не були загальнодоступними музеями.

Отже, характерною рисою розвитку культури в кінці XIX – на початку XX ст. стало створення публічних музеїв, усвідомлення значення музеїв як факторів становлення національної самосвідомості. Ідея здійснення через музейні пам'ятки зв'язку часів і поколінь міцно стверджувалась у суспільстві та музеєзнавстві. У цей час у Києві сформувалася різноманітна музейна мережа, цінні церковні та приватні зібрання музейного значення. Цей етап в історії музейництва був надзвичайно важливим не лише для збереження національної історико-культурної спадщини, а й для розробки теоретичних питань, визначення функцій і спеціалізації музеїв, форм і методів музейної роботи, накопичення практичного досвіду.

За підпорядкуванням їх можна класифікувати на такі групи – державні, громадські, церковні, приватні. На відміну від Росії, де перші музеї мали переважно державний характер, тобто підпорядковувались і фінансувалися імператорською родиною, окремими міністерствами або академією наук, в Україні виникнення і розвиток музейництва завдячує переважно приватній ініціативі та цілих інституцій (наукових і культурно-освітніх товариств, комітетів, комісій, навчальних закладів, органів місцевого самоврядування), у віданні яких вони перебували. Типологічна класифікація за соціальними функціями дозволяє визначити музеї наукові, навчальні, педагогічні, просвітницькі. Зазначена класифікація має досить умовний характер, оскільки багато з музеїв поєднувало у своїй діяльності всі ці функції.

На початку XX ст. музеї стали важливим елементом культурного життя суспільства. Вони стали найкращими установами для охорони рухомих пам'яток, відіграли важливу роль у розвитку науки та освіти.

Джерела та література

1. Спутник по г. Киеву. – К.: Изд. М. С. Богуславского, 1910. – С. 86.
2. Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея Императора Николая Александровича. – К., 1905. – С. 7; А. Л. К истории будущего Киевского музея // Киевская старина. – 1893. – Т. LX. – № 1. – С. 169–170.
3. Центральний державний історичний архів України в Києві (далі ЦДІАУК), ф 442, оп. 658, спр. 1, арк. 13–17.
4. Державний архів міста Києва (далі ДАК), ф. 304, оп. 1, спр. 27, арк. 20–23; Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМУ), ф. 648, оп. 1, спр. 4, арк. 1–5, 34; спр. 19, арк. 1–10; ЦДІАУК, ф. 442, оп. 638, спр. 456, арк. 5; оп. 658, спр. 1, арк. 283, 295, 350, 382.
5. Устав Киевского общества древностей и искусств. – К., 1903. – С. 3.
6. ДАК, ф. 304, оп. , спр. 1, арк. 213.
7. *Заклинський Р.* З історії Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка // Життя і революція. – Харків: ДВУ, 1928. – Кн. 3. – С. 173.
8. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 1, арк. 1; Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея. – С. 26.
9. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 1, арк. 12–17.
10. *Біляшівський М.* Наші національні скарби. – К.: Шлях, 1918. – С. 14–15.
11. *Щербаківський Д. М.* Т. Біляшівський і українське мистецтво // Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. – К., 1926. – Кн. IX. – С. 41.
12. *Сидоренко В.* Ревний колекціонер і невтомний дослідник // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 5. – С. 67.
13. *Щербаківський Д. М.* Т. Біляшівський і українське мистецтво. – С. 44.
14. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 4, арк. 23.
15. Там само, арк. 11.
16. *Заклинський Р. З.* Вказ. праця. – С. 178.
17. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 12, арк. 161–162;

спр. 18, арк. 85–86; Киевский музей древностей и искусств // Известия Императорской Археологической комиссии. Прибавление к выпуску 2. – СПб., 1902. – С. 20.
18. Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Государя Императора Николая Александровича // Археологическая летопись Южной России. – 1904. – № 4–5. – С. 209–210.
19. Киевский городской музей древностей и искусств // Там само. – 1904. – № 1–2. – С. 58–60; Київ. Провідник / За ред. Ф. Ернста. – К.: ВУАН, 1930. – С. 411–424.
20. Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича за 1910 год. – К., 1911. – С. 8.
21. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 1, арк. 344; спр. 26, арк. 1; спр. 27, арк. 77; Городской музей: Хроника // Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. – К., 1912. – № 3–4. – С. 140; Шероцкий К. В. Киев. Путеводитель. – К., 1917. – С. 237–238.
22. ДАК, ф. 304, оп. 1, спр. 3, арк. 10–35; Отчет виставки Прикладного искусства и кустарних изделий 19 февраля – 1 мая 1906 г. – К., 1907. – 12 с.
23. Кустарная выставка // Свобода и право. – 1906. – 19 февраля.
24. М. П. Перша етнографічно-кустарна вистава в Київі // Громадська думка. – 1906. – 25 лютого.
25. Искусство и печатное дело. – 1910. – Май. – С. 202.
26. Виставка артистичних творів Тараса Шевченка. Київ. 1911 р. – К., 1911. – 20 с.; Искусство. Живопись. Графика. Художественная печать. – К., 1911. – № 2. – С. 93; № 3.– С. 144 – 145; № 4. – С. 194.
27. Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя Императора Николая Александровича за 1915 год. – К., 1916. – С. 5–9.
28. «Народне мистецтво Буковини й Галичини» // Робітнича газета. – 1917. – 21 квітня.
29. Київ. Провідник. – С. 416; Известия Императорской археологической комиссии. Прибавление к випуску 57-му. – Пг., 1915. – С. 24; Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея за 1910 г. – К., 1911. – С. 10; Отчет... за 1911 г. – К.,1912. – С. 5; Отчет... за 1912 г. – К., 1913. – С. 3; Отчет ... за 1915 г. – К.,1916. – С. 8–9.
30. Центральний державний архів вищих органів влади України, ф. 2201, оп. 3, спр. 9, арк. 9–10; Київський художньо-промисловий і науковий музей в 1918 р. // Наше минуле. – 1918. – Ч. 2. – С. 3–5; Нестуля О. О. Охорона пам'яток України за гетьманату // Український історичний журнал. – 1994. – № 1. – С. 110–111; Його ж. До питання про охорону пам'яток культури за Директорії // Там само. – 1994. – № 6. – С. 116.
31. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 636, арк. 14.
32. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського НАН України (далі ІР НБУ), ф. Х, спр. 32919, арк. 17.
33. *Дорошенко Д.* Украинское ученое общество в Киеве // Украинская жизнь. – 1913. – № 3. – С. 53.
34. *Грушевський О.* Українське наукове товариство у Київі та Історична секція при Всеукраїнській академії наук в рр. 1914–1923 // Україна. – 1924. – № 4. – С. 180–188.
35. ІР НБУ, ф. Х, спр. 32130, арк. 9.
36. Там само, спр. 32146, арк. 3.
37. Там само, спр. 32154, арк. 2.
38. ЦДІАУК, ф. 1196, оп. 1, спр. 52, арк. 9.
39. Там само, арк. 1.
40. Там само, спр. 8, арк. 10–12; спр. 52, арк. 1–23; спр. 53, арк. 1–24, 70; спр. 55, арк. 1; спр. 56, арк. 21; спр. 57, арк. 1, 7, 12, 18–19, 34; спр. 58, арк. 2, 4–9; спр. 60, арк. 1–2; спр. 61, арк. 1; спр. 142, арк. 34; спр. 189, арк. 9.
41. *Ернст Ф.* Справа охорони пам'яток мистецтва й старовини у Київі // Українське наукове товариство. Збірник секції мистецтв. № 1. – К.: Держвидав України, 1921. – С. 149.
42. *Равикович Д. А.* Профиль музея // Российская музейная энциклопедия: В 2 т. – М.: Прогресс, «РИПОЛ КЛАССИК», 2001. – Т. 2. – С. 121.
43. ЦДІАУК, ф. 725, оп. 1, спр. 3, арк. 118–119.
44. Там само, арк. 107.
45. Там само, арк. 98–105, 158, 162–179, 201–208, 260–261; спр. 23, арк. 22, 25, 33; спр. 25, арк. 17; спр. 26, арк. 36, 79; спр. 43, арк. 1–5.
46. Музей і бібліотека «Киевского общества охраны памятников старины и искусства»

// Збірник секції мистецтв Українського наукового товариства. № 1. – К.: Держвидав України, 1921. – № 1. – С. 161.
47. *Петров Н. И.* Преосвященный Филарет Рижский, как первый председатель Церковно-археологического общества при Киевской духовной академии // Чтения в Церковно-археологическом обществе при Киевской духовной академии. – 1883. – Вып. 1. – С. 2.
48. ЦДІАУК, ф. 127, оп. 699, спр. 922, арк. 66–67, 516.
49. *Карсим І. А.* Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Дис... канд. іст. наук.: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – С. 205–206.
50. Микола Іванович Петров (1840 – 1921) // Збірник секції мистецтв Українського наукового товариства в Києві. № 1. – К.: Держвидав України, 1921. – С. 134 – 136.
51. *Гусалова М. З.* Из истории церковно-археологических музеев (к проблеме развития отношений музеев с церковью) // Музееведение. На пути к музею XXI века: Музеи-заповедники: Сб. науч. трудов НИИ культуры. – М., 1991. – С. 216–217.
52. Каталог збережених пам'яток Київського Церковно-археологічного музею 1872–1922 рр. / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник / В. Колпакова (відп. ред.), С. Кролевець (ідея каталогу та заг. ред.), Г. Бєлікова (авт.-упоряд.), К. Крайній (вступ. ст.). – К., 2002. – 244 с.
53. ЦДІАУК, ф. 128, оп. 2 (заг.), спр. 527, арк. 3–4; Закревский Н. Описание Києва. – М., 1868. – Т. 2. – С. 684; Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1904 г. – С. 498.
54. Описание Киево-Софийского собора и Киевской иерархии. – К., 1825. – С. 47–53; П. П. Л. Киево-Софийский кафедральный собор. – К., 1890. – 2-е вид. – С. 19–21; 51–52; 58–70; 95–96.
55. ЦДІАУК, ф. 127, оп. 699, спр. 922, 139 арк.
56. *Масалова І. І.* Київські музеї в 1902–1928 роках (за матеріалами путівників та довідників по Києву) // Лаврський альманах. Збірник наукових праць. – К., 2008. – Вип. 22. – С. 135.
57. ДАК, ф. 299, оп. 1, спр. 3, арк. 6, 16, 17; спр. 6, арк. 6–17, 20 –25; ІР НБУ, ф. II, спр. 22942, арк. 53, 77; спр. 22953, арк. 6–7, 13–24; ЦДІАУК, ф. 707, оп. 3, спр. 113, арк. 1, 4; оп. 11, спр. 168, арк. 1; Отчет о действиях Временного комитета изыскания древностей в Києве в 1837 г. // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Спб., 1838. – № 4. – Ч. 18. – С. 77–89.
58. Музей древностей: Зап. проф. В. Б. Антоновича // Историко-статистические записки об ученых и учебно-вспомогательных учреждениях Императорского университета Св. Владимира (1834–1884) / Под ред. проф. В. С. Иконникова. – К., 1884. – С. 64–74; Музей Киевского университета // Исторический вестник. – Спб., 1885. – № 2. – С. 461; Проф. В. Данилевич. Проф. В. Б. Антонович та Археологічний музей ІНО // Записки Київського Інституту Народної Освіти. – К., 1928. – Кн. 3. – С. 7–20.
59. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 1, спр. 615, арк. 1–3; оп. 142, спр. 44, арк. 6–8.
60. *Гарбуз Б.* Музей нумізматики // Київська старовина. – 1993. – № 4. – С. 88–92; Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1904 г. – С. 498.
61. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 87, спр. 310, арк. 1, 6; спр. 371, арк. 1, 14; спр. 499, арк. 1; спр. 588, арк. 1–11; спр. 609, арк. 1; спр. 1307, арк. 1; спр. 3301, арк. 1–17; спр. 6863, арк. 1, 31.
62. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 82, спр. 58, арк. 106; оп. 83, спр. 10, арк. 16, 69; Краткий обзор истории и современного состояния Высших женских курсов в Києве. – Саратов, 1916. – 35 с; Известия Императорской археологической комиссии. Прибавление к випуску 57-му. – Пг., 1915. – С. 23; Сборник Археологического музея Высших женских курсов в Києве / Под ред. В. Е. Данилевича. – К., 1914.– Вып. 1. – С. 5–11.
63. Київ. Провідник. – С. 271–273; Музей товароведения при Киевском коммерческом институте. – К., 1911. – 3-е вид. – 133 с.; Календарь. Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 г. – К., 1915. – С. 256.
64. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 227, спр. 80, арк. 85.
65. Державний архів Київської області (далі ДАКО), ф. 2, оп. 35, спр. 266; ЦДІАУК, ф. 707, оп. 3, спр. 309, арк. 3–91; оп. 151, спр. 48, арк. 5–22, 41–208; оп. 227, спр. 80; оп. 229, спр. 147, арк. 5–24; спр. 207, арк. 4–22; оп. 256, спр. 7-а, арк. 1–13, 43–

59, 156–158, 182–355; оп. 258, арк. 1–4,25–125.
66. Календарь: Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 г. – С. 256.
67. ЦДІАУК, ф. 442, оп. 638, спр. 301, арк. 1–10.
68. ДАКО, ф. 2, оп. 227, спр. 245.
69. Устав Киевского общества грамотности. – К., 1897. – С. 3.
70. ЦДІАУК, ф. 707, оп. 229, спр. 91-а, арк. 151.
71. Там само, ф. 318, оп. 1, спр. 1532, арк. 40.
72. Там само, арк. 4; ф. 707, оп. 225, спр. 149, арк. 1–4; оп. 229, спр. 91-а, арк. 151–152; ІР НБУ, ф. XXXI. – спр. 66, арк. 1–2; Отчет о деятельности Киевского общества грамотности за 1901 г. – К., 1902. – 12 с.; Устав. Инструкции и Положения Киевского общества грамотности. – К., 1899. – 42 с.
73. Устав Юго-Западного общества трезвости. – К., 1896. – 22 с: Отчет Юго-Западного общества трезвости за 1902 пятый отчетный год. – К., 1903. – 42 с; Отчет Юго-Западного общества трезвости за 1903 год. – К., 1904. – 39 с.
74. Очерк истории двадцатипятилетия Киевского отдела Императорского общества правильной охоты. 1881 –1913. – К., 1913. – С. 91–183; Яценко В. З рушницею та вудкою по Африці / За ред М. Шарлеманя. – Харків; К.: ДВУ, 1930. – С. 105; Малаков Д. Автор київських химер // Старожитності. – 1993. – № 3–4. – С. 3, 23–24; Його ж. Архітектор Городецький. – К.: КИЙ, 1999. – С. 174–178, 190.
75. Календарь. Адресная и справочная книга г. Киева на 1915 г. – К.,1915. – С. 222.
76. ДАКО, ф. 1, оп. 237, спр. 233; Київ. Провідник. – С. 377.
77. *Хайновский И. А.* Краткие археологические сведения о предках славян и Руси и опись древностям, собранным мною с объяснениями и XX таблицами рисунков. – К., 1896. – Вып. 1. – 221 с.

Лариса Федорова

С истории музеев Киева XIX – начала XX ст.

В статье рассматриваются становление и развитие музейной сети Киева, вопросы классификации музеев, охарактеризованы их собрания и деятельность, специфика и социальные функции.

Ключевые слова: *музей, музейная сеть, классификация музеев, движимые памятники, национальный музей.*

Larysa Fedorova

From history of Kyiv museums in the XIXth - the beginning of XXth centuries

The article clarifies the making and development of museum network, topics of museum classification, and describes its collections and activity, specifics and social functions.

Key words: *museum, museum network, classification of museums, mobile memorials, national museum science.*